

Etnoárucikk, domesztikált idegen és a hulladék politikai gazdaságtana¹

Szerző: Hübner Andrea²

A turizmus antropológia, azaz a turizmus mint későmodern vagy posztmodern társadalmi viszonyok szövedékének szociológiai, pszichológiai és kulturális szempontú vizsgálata, még mindig viszonylag marginális helyen van a magyarországi kutatások fő áramának oldalvizein. A turisták és a helyek, illetve helyi közösségek találkozásának pontjain azonban olyan fontos kognitív és viselkedéses jelenségek történnek, amelyek megértése minden egyéb szakmai megközelítés alapja és háttere kellene, hogy legyen. A nyugati kultúra hozzászokott ahhoz, hogy saját értékrendje szerint közelítse meg és értelmezze a távoli vidékeket. Még ma is ritkán próbálunk a másik kultúra nézőpontjából rálátni bármire is, legfőképpen magunkra nem. Régi Tamás lenyűgöző és formabontó, műfajában és megközelítésében is egyedi legújabb könyve éppen azt vizsgálja, hogy a turista képét hogyan dolgozza fel, értelmezi és tagolja be saját kultúrájába a kelet-afrikai murszi bennszülött közösség.

A kontaktzónák találkozási pontjain képződő narratívák és jelentések több tudományág célterületei. Ez a könyv olyan szempontrendszer mozgat, amely több tudományterületben gyökerezik, de mégsem sorolható be egyik diszciplinába sem kizárólagosan. Nem kulturális antropológia, nem hagyományos etnográfia, és nem is szociálpszichológia vagy szociológia, de nem is tisztán néprajzi terepkutatás, „a kutató(...) identitásának életben tartását” szolgáló – a szerző szavával élve- „bozótromantika”, (RÉGI 2018:111).

Úgy tűnik, izgalmas új műfaji terepen járunk: mély kulturális antropológiai, turizmus antropológiai és egyéb elméleti megközelítések fogalmi olyan könnyen szűrődnek bele a személyes élmény csatornáján elbeszélte eseményekbe, mintha nem is egy könyvtárnyi anyag állna a kutatás mögött. De a bennszülöttek között élő antropológus romantikus figurája, a megfigyelő érintetlen tekintetének toposza folyamatosan megkérdőjeleződik, önreflexív vizsgálat tárgya maga is. Mégis azt érezzük,

hogy egészen közelről tapasztalhatjuk meg a murszi életét és a turisták felé reakcióként megfogalmazódó sajátos vizuális és dramatikus nyelvezetet anélkül, hogy bántóan annál beljebb lépnénk a saját terükbe, mint amennyire a tisztesség engedi.

Noha a könyvön a néprajzkutató vezet át, még őt sem találjuk személyes közelségben, mert észrevehetetlenül beletagozódott a szöveg tudomány-utazás-megfigyelés szövetébe. Régi Tamás írása úgy navigálja át az olvasóit a tudományos elméletek vitahalmazán, hogy észre sem vesszük, mennyire elméleti terepen járnak, mert mindközben intim közelségbe engedi őket azoknak a törzsi társadalmi jelenségeknek, amit eddig érteni véltek a National Geographic, Hans Silvester vagy akár Leni Riefenstahl vizuális kliséin nevelkedve. Szinte erőfeszítés nélkül válik sajátjukká egy sokrétű és Magyarországon nagyon új szemléletmód, ahol a szerző engedi, hogy az olvasó maga jusson el odáig, hogy elkezdje újraértelmezni biztosnak hitt látásmódját, tekintetét.

A *tekintet* szó egy hatalmas tudományos elméleti háttérre, az úgynevezett *gaze* elméletekre utal, de a könyv úgy kíséri végig az olvasót a szó jelentéseiben, hogy természetes egyértelműséggel értelmezhesse, és tehesse sajátjává. A *gaze* elméletek a tekintetünk kulturális és egyéb meghatározottságát vizsgálják, azt, hogy miféle előhuzalozások szerint nézünk, azaz értelmezünk, illetve látunk, azaz értünk.

Az egzotikum esztétikájára éhes nyugati szemünk nagyon is megszokta, hogyan kell fogyasztanunk az idegenség egyszerre vad és primitív jelenségét. Az „etnoárucikk” (p. 104) a turizmus egyik legeladhatóbb terméke. A bőrszín, a ruhátlanság, a testfestés, az ajaktányér és minden egyéb furcsaság borzongató idegenségét évszázadok óta fogyasztja a nyugati ember cirkuszban, múzeumban, human zoo-ban, vagy a helyszínre utazva. „A primitívség narratívája egy társadalmi színpadon jön létre ebben az esetben szó szerint egy fekete háttér előtt” (p. 105) a turista mohó szeme, kamerája, vagy okostelefonja számára.

A könyv egyik legizgalmasabb eleme, hogy elméletek ütköztetésével összefüggésbe hozza az úgynevezett *colonial gaze*-t és a *tourist gaze*-t (pp. 18-79), vagyis a gyarmati tapasztalatot és a turiz-

¹Recenzió Régi Tamás *Hogyan gondolkodnak a „bennszülöttek”... például a turistákról c. könyvéről* (MTA BTK Néprajztudományi intézet, L'Harmattan, 2019)

² tanársegéd, Budapesti Gazdasági Egyetem, Hubner.Andrea@uni-bge.hu

mus jelenségét egyfajta esztétikai kontinuumként kezeli. A „mai turizmusipar képei egyértelműen a százhusz éve megteremtett mintát követik”, írja a szerző (p. 104). De itt nem csak arról van szó, hogy mi hogy látjuk őket a *mi és ők dichotómiájában*, hanem elsősorban arról, hogy ők hogy látnak minket, azaz a turistákat. A bennszülöttek oldaláról ránézni a *mi és ők* viszonyra, az úgynevezett *orientalizmus-vita* mentén értelmezhető.

A gyarmatosított kultúráknak a civilizált nyugat felé való feltételezett válasz nélkülsége a SAID *Orientalizmus* c. könyve (1978) által gerjesztett tudományos vitának, az úgynevezett „orientalism debate”-nek (MacKENZIE 1995:2), az egyik fő kérdése. Said a *vacant* (jelentése: üres, szabad) szóval jelzi a meghódított területek európai értelmezési mezőjét, vagyis passzív elfogadó-befogadó terepként mind kulturálisan, mind a hatalmi szerkezet szempontjából (SAID 1978). Said szerint a nyugati ember évszázadokon és műfajokon át teremtette meg azt a fantáziát, amit „keletnek” hívott, és ami meghódítható területet, megtérítendő bennszülötteket és a kulturális misszió terepét jelentette. Ahol senki nem kérdezte a bennszülöttet, hogy mi a neve, hanem elnevezte Pénteknek (Defoe: *Robinson Crusoe*).

A Said könyvei által kiváltott heves (főleg nem nyugati kutatók által felvetett – Ajaz Ahmad, Sara Suleri, Homi K. Bhabha, stb.) tudományos vita azt boncolja, hogy miféle reakciók és interakciók, illetve kooperációk léteztek a meghódított területek oldaláról. Az egzotikus(nak megélt) turisztikai célpontok többek közt éppen ezt a kérdést vetik fel. Az egyik hagyományos búsborongós romantikus válasz az elmúló kultúrák feletti requiem.

A posztkoloniális elmélet diskurzusában nagyon erős fő vonal a gyarmati trauma, amely – többek között HOMI K. BHABHA (1994) értelmezéseivel – a pszichoanalízis narratíváját is bevonta a témába. A traumaelméleti megközelítés mindkét féllel számol: ANJA LOOMBA (2002) az őslakosok és az újonnan érkezettek kapcsolatát a történelem legtraumatikusabb viszonyának írja le, és SARA SULERI (1992) is gyarmatosítók és gyarmatosítottak közös traumájaként kezeli. HOMI K. BHABHA (1994) aláhúzza ugyan, hogy az identitások a gyarmati találkozásokban képződnek, vagyis mindkét fél részvételével, ami felveti az egyéni és a kollektív traumák kérdését is, azonban a mindig megtörténő traumát magát nem kérdőjelezi meg.

Régi Tamás izgalmasan új megközelítésbe helyezi a kontaktzónákat, ebben a konkrét esetben a mursziki és a turisták találkozásait (történeti vetületben is), és éppen Homi Bhabha alapfogalmával, a *mimikrivel* elemzi a külföldiek utánzásának

iróniáját (p. 70), énvédő mechanizmusait és értelmezési mezőképző erejét. A kontaktzóna is egy narratív tér, mondja a szerző (p. 17) „Az emberi létezés nem csak egy (...) zónákkal jól körülhatárolható területen (...), hanem a területek között, sőt magán a határon is megvalósulhat. A határ maga a „falu” (RÉGI 2017:13). „De, ami a faluban történik, nehezen érthető meg csak a faluban” (RÉGI 2017:20).

A *gaze* és a *reversed gaze* (BASHKOW 2006, idézi RÉGI p. 17), vagyis az egymás látványának és tárgyainak terében keletkező értelmezési tér sokszor a kíváncsiság és a csodálkozás által valósul meg az egyes kultúrák közötti határként. Az ámulat, úgy tűnik oda-vissza működő interpretáció, ami segít(ett) elviselni a másságot, és ami mindig fontos jellemzője volt az interkulturális kapcsolatoknak az érzelmi és intellektuális reprezentációk rendszerében (GREENBLATT 1991, idézi RÉGI p. 17).

A szociális reprezentáció elmélete szerint a tudás létrejöttének folyamata során a minket körülvevő folyamatoknak és tárgyaknak értelmet tulajdonítunk, jelentéssel ruházzuk fel, és megnevezzük azokat. A szociális reprezentációk ismerőssé formálják az ismeretlent, kapcsolatot létesítenek régi és új között, segítik a valóságra irányuló koherens viselkedés kialakulását (BONARDI-ROUSSIAU 1999).

A bennszülöttek átalakítják és használják a turisták ajándékait és eldobott hulladékait is, de nem gyerekes butaság okán, ahogy „a” turisták látni szeretik, hanem egy átértelmezési és sajátá tevő mechanizmusból fakadóan. A mursziki egyes díszeket csak a turisták megjelenésekor hordanak pénz reményében, néha még olyasmiket is, amiket egyébként soha nem viselnek (például a *ngilla*-t, a marhafejdíszet) (p. 110).

Elgondolkodtató, hogy a *culture clash* (p. 17) olyan sokféleképpen megközelített és újragondolt kommunikációjában vajon mennyire van a csodálkozón, kíváncsiságon, alkalmasint a gúnyon és irónián kívül (vagy belül) még humor és könnyedség is.

A kontaktzónák antropológiája, az orientalizmus és posztkoloniális elmélet diskurzusa, a *gaze* elméletek egymásba épülő és egymást folyamatosan megkérdőjelező gondolatköreinek mozgatásával a könyv a *kulturális emlékezet* óriási eszmerendszerét is játékba hívja, (ASSMANN 2004, idézi RÉGI p. 66) rákérdezve a találkozások és kulturális összecsapások kulturális emlékezet keretén belül való értelmezhetőségére. Az emlékezet tárhelyei (ASSMANN 2004, idézi RÉGI p. 66) folyamatosan változnak. Az emlékek tárolására szolgáló eszközök (ma már fotó, film, internet) megváltoztatják

az emlékeket magukat is, és ezzel nemcsak az változik, hogy milyen volt a murszi identitás, és milyen ma, hanem az idegenekről alkotott kép is.

Régi Tamás szépen ír. Azt a fajta tudományt képviseli, amely mély és nehéz elméleti rendszereket képes együtt mozgatni és újraértelmezni, miközben nem tagadja meg az irodalmi nyelvezet csábításait sem, és úgy teszi elérhetővé a tudományt, hogy nem válik rossz értelemben vett ismeretterjesztővé. Ezt a fajta tudományírást Magyarországon kevesen művelik. A könyv újra és újra olyan gondolati utakra terel, ahol mindig más oldalról botlunk bele a kérdésbe: mi az, hogy autentikus, kinek a valósága és kinek az emlékezete határozza meg?

A szerző, aki közel 20 éve folytat kulturális antropológiai terepmunkát a kelet-afrikai murszik között kívülről, belülről, közelről és távolról, gyakorlati szempontból és tudományosan is úgy vezet be minket a témába, hogy éppen eléggé elveszítjük a talajt a lábunk alól ahhoz, hogy gondolkodni kezdjünk. Nemcsak szellemi kaland és élvezetes olvasmány ez az egyedi szemléletű írás, hanem rengeteg olyan konkrét adat forrása is, amelyeket csakis a helyzetet belülről jól ismerő, a bennszülött közösség által nem kívülállónak tekintett szakember tárhat fel.

Felhasznált irodalom

- ASSMANN, J. (2004): *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz, Budapest.
- BASHKOW, I. (2006): *The Meaning of Whitemen: Race & Modernity in the Orokaiva Cultural World*. Chicago–London: The University of Chicago Press.
- BHABHA, H. K. (1994): *The Location of Culture*. Routledge, London and New York.
- BONARDI, C. – ROUSSIAU, N. (1999): *Les représentations Sociales*. Dunod, Paris.
- GREENBLATT, S. (1991): *Marvelous Possessions: The Wonder of the New World*. Chicago: The University of Chicago Press.
- LOOMBA, A. (2002): *Colonialism/postcolonialism*. Routledge, London.
- MacKENZIE, J. M. (1995): *Orientalism: History, theory and the Arts*. Manchester University Press.
- RÉGI T. (2017): Kreatív Határvidékek: A kontaktónak antropológiája. In: *A találkozások antropológiája*. MAKAT, Budapest. pp. 11–32.
- RÉGI T. (2018): *Minimális antropológia*. Quadmon, Budapest.
- SAID, E. W. (1978): *Orientalism*. Pantheon Books.
- SULERI, S. (1992): *The Rhetoric of English India*. The University of Chicago Press, London and Chicago.